

Glimlach en humor

Over: lachen: Broch, Eco, Kundera, Yeats

Over: humor: Grunberg, Kopland, Pamuk, Paz, Pirandello

Over: dwaas: Erasmus, Wieseltier

Humor heeft voor mij te maken met liefde voor het leven, zoals het is. Ze weet feilloos onder woorden te brengen, hoe groot de discrepanties zijn in het leven en hoe gemakkelijk het is om cynisch te zijn. De mooiste omschrijving van wat humor is vond ik bij J. Linschoten (1925-1964). 'De humor is de verzoening met de discrepantie, die er in de wereld van de mens bestaat tussen idee en werkelijkheid. Daardoor geeft hij zicht op de gebrokenheid van het menselijk bestaan, zonder zich hierbij in cynisme of moedeloosheid neer te leggen. De humor verdrijft de dodelijke ernst van de situatie, zonder de sympathie voor de mens en de wereld te verliezen. Hij heeft daarom geen neiging de mens belachelijk te maken of te kleineren, maar alleen om ondoorzichtige situaties doorzichtig te maken, zodat er weer te leven valt. In een woord of in een gebaar laat de humor op alles het licht van de betrekkelijkheid schijnen. Hij is een grensverschijnsel, die door de grenzen heen breekt en de verstarring opheft. Hij geeft geen oplossingen, maar moed om verder te leven, omdat de situatie doorzien is' (Linschoten J. 1951, 603-666).

Hermann Broch (1886-1951) - Het lachen

Volgens Vergilius uit één van de romans van Broch ontstaat de lach uit het onwetend weten, dat alles vergankelijk is.

*'want voorrecht van goden en mensen is het lachen,
uit oerverten stamt het, van de god die zichzelf herkende,
uit een onwetend weten, sprakeloos vermoed,
uit het onwetend weten dat hij vernietigd kan worden,
dat al het geschapene vernietigd kan worden,
alles waarin hij als geschapen en scheppend deel zichzelf vervult,
groeïend, door kennis van de wereld, tot kennis van zichzelf en daar bovenuit,
terugkerend naar het onwetend weten,
waaruit het lachen stamt;..'* (Broch H. 1989, 130-131).

Umberto Eco (1932) - Lachen om de waarheid

In zijn roman 'De naam van de roos' beschrijft Eco de strijd om de waarheid in een middeleeuws klooster. Hij laat William van Baskerville aan Adson vertellen over zijn vete met Jorge van Burgos. William gaat van de stelling uit, dat de eigenlijke waarheid nooit in adequate tekens kan worden uitgedrukt, terwijl voor Jorge er geen afstand is tussen teken en betekenis. Jorge is het prototype van de waarheid die de lach vergeet en daardoor een blinde en verpletterende macht wordt. Voor William, een toonbeeld van intellectuele eerlijkheid, heeft deze vereenzelviging met de waarheid iets diabolisch. Het enige dat voor William overblijft is de ontwapenende lach.

De waarheid laten lachen

'De Antichrist kan geboren worden uit de vroomheid zelve, uit de buitensporige liefde voor God en de waarheid, zoals de ketter geboren wordt uit de heilige en de bezetene uit de ziener. Vrees de profeten en hen die bereid zijn voor de waarheid te sterven, Adson, want zij doen gewoonlijk velen met hen sterven, vaak eerder dan hen, soms in hun plaats. Jorge heeft een duivels werk volbracht omdat hij zijn waarheid op zulk een liederlijke wijze beminde dat hij alles waagde enkel en alleen om de leugen te vernietigen. Jorge vreesde het tweede boek van Aristoteles omdat het misschien werkelijk leerde het aangezicht van elke waarheid te veranderen, opdat wij niet de slaaf van onze hersenschimmen zouden worden. Misschien heeft hij die de mensen liefheeft tot taak hen te laten lachen om de waarheid, de waarheid te laten lachen, want de enige waarheid

bestaat in het leren hoe zich van de ongezonde hartstocht voor de waarheid te bevrijden'
(Eco U. 1983, 511-512).

Duivels

'De duivel is de aanmatiging van de geest, het geloof zonder glimlach, de waarheid die nooit aan twijfel onderhevig is'. Het enige verweer dat hem rest is dat van de ontwapenende lach' (Eco U. in: Vanheeswijk G. 1993, 145).

Desiderius Erasmus (1466-1536) - Het leven als spel van dwaasheid

In 'De lof der zotheid' beschrijft Erasmus het menselijk leven onder het kenmerk van de dwaasheid en de humor. Ik heb een aantal uitspraken van hem verzameld.

- De dwaasheid ligt in de aard van de mens .*
- We zijn allemaal prettig gestoord.*
- Het hele leven op aarde is niets anders dan een spel van dwaasheid.*
- Men moet de komedie van het leven spelen.*
- Het leven zit zo miserabel in elkaar (beeld van ons leven), dat het enkel door de zotheid leefbaar is (remedie).*
- De saaiheid van het leven vraagt om zotheid.*
- 'Verdedig energiek je zotheid'*. (Erasmus D. 2001, 49, 59, 41, 45, 47-48, 31-32, 10)

Arno Grunberg (1971) - Ernst en humor

De werelds is bestemd om uit te monden in een grap.

'Ze gingen over humor en prompt werd het ernst. De wereld is bestemd om uit te monden in een boek, zei Mallarmé. De wereld is bestemd om uit te monden in een grap, zei Grunberg, en de overtuiging waarmee hij de zinnen plaatste overtuigde mij geloof ik voor het eerst dat er hier toch een echte schrijver sprak. Hij schreef vanuit een egestelling die van hem en hem alleen was en waar op de een of andere manier zijn hele leven mee gemoeid was' (Grunberg A., in: Goedkoop H. 2004, 235).

Rutger Kopland (1934-2012) - Ernstige betrokkenheid

Kopland ziet de humor opduiken in de poëzie van Frank Koenegracht en van Martin Reints. Bij de eerste vindt hij de troost van de humor, bij de tweede de distantie en betrokkenheid van de humor.

Weemoedige troost

'Haarscherpe tekeningen zie ik van het menselijk tranendal, waarin het besef daarvan en het verweer daartegen, de humor trefzeker worden opgeroepen. Maar als het dan eindelijk gaat sneeuwen komen de lach en de traan zo dicht bij elkaar, dat humor en troost ineenvloeien. Is dit de bedoeling van het gedicht? Ja, voor mij wel. Ik zoek geen humor en geen troost in dit gezicht, ik vind ze. Ik kan niet anders dan in de lach schieten, ik kan niet anders dan weemoedige troost voelen bij het slot' (Kopland R. 1998, 49).

Distantie en betrokkenheid

'Ik denk dat de kracht van dit gedicht gelegen is in die onlosmakelijke verbintenis tussen ernst en humor. Zie je de humor niet, dan zie je de onbegrijpelijke ernst en omgekeerd; als je de ernst niet ziet, zie je onbegrijpelijke meligheid. En er is nog iets wat me boeit. Er is een soort humoristische distantie en een soort ernstige betrokkenheid in dit gedicht,

maar de vraag waar dan afstand van genomen wordt en waar dan betrokkenheid mee wordt getoond is niet goed te beantwoorden. Er zijn wel antwoorden te bedenken, maar ze zijn niet meer dan parafrases van het antwoord dat het gedicht zelf geeft. Zo'n parafrase zou kunnen zijn: het is tragisch dat wij zo zoekende zijn in deze wereld, naar woorden die dat 'iets' zeggen waar we 'thuis' zijn en dat dat niet lukt, maar het maakt ons ook vrolijk omdat we anders geen gedichten meer hoefden te schrijven en te lezen' (Kopland R. 1998. 114).

Milan Kundera (1929) - De speelse lach

In mijn boek 'Wat is wijs' heb ik geprobeerd de mening van Kundera weer te geven over de relatie tussen de waarheid en lach. De lach maakt iemand niet belachelijk, maar laat het leven zien in al zijn dubbelzinnigheid, in zijn volle ambiguïteit.

De speelse lach

'Bij Kundera is er een band tussen waarheid, lach en verlies aan werkelijkheid. In tegenstelling tot Nietzsche's eeuwige wederkeer van de dingen, waarbij op elke handeling het gewicht van een ondraaglijke verantwoordelijkheid rust, accentueert Kundera de vluchtigheid van het nu-moment, zonder die vluchtigheid in een kader van tijdloze eeuwigheid te willen plaatsen. Elke ervaring, hoe ingrijpend ook, is onherroepelijk vergankelijk en voorbijgaand. Het leven zelf is volgens hem een aaneenschakeling van contingente ervaringen. Elke poging om de vorige ervaring terug te halen, werkt automatisch vertekend. In die zin mist de menselijke ervaring werkelijkheidsgehalte. De vergankelijkheid van de menselijke ervaring sluit immers de mogelijkheid van diepe verbondenheid uit en daarmee ook de mogelijkheid van diepe tragiek. Het onvermogen om zich met zijn eigen contingentie te verzoenen, om zich te laten meedrijven op de universele lichtheid kenmerkt het overgrote deel van Kundera's personages. Kundera is op zoek naar de wijsheid van de onzekerheid, de zekerheid dat waarheden relatief zijn. Tegenover een cultuur die de macht en de arrogantie van het woord tot principe heeft verheven, stelt Kundera de lach, de speelse lach als een ongereserveerde beaming van de grondeloosheid van elk streven en van de lichtheid van het bestaan. Hierin schuilt volgens hem de wijsheid. (Kundera M., in: Koek G. 2002, 122).

Don Quichot

'In Don Quichot horen we een lach die uit de middeleeuwse kluchten afkomstig lijkt; we lachen om de ridder die een scheerkom als helm draagt, we lachen om zijn knecht die een pak slaag krijgt. Maar het komische neemt bij Cervantes niet alleen die vaak steriotiepe, vaak wrede vorm aan; we worden ook getrakteerd op een heel andere, veel subtielere vorm.

Een vriendelijke landheer nodigt Don Quichot uit in zijn kasteel, waar hij woont met zijn zoon, die dichter is. Na en kort gesprek herkent de zoon, bijzonder trots op zijn diepzinnigheid, in de gast een onwankelbare gek. Dan vraagt Don Quichot de jongeman zijn gedichten voor te dragen; die geeft daar enthousiast gevolg aan en Don Quichot complimenteert hem in gezwollen bewoordingen met zijn talent; de zoon, blij en gevlaid, vindt de gast ineens bijzonder intelligent en vergeet dat hij gek is. Maar wie is dan de grootste gek, de gek die de scherpzinnige complimenteert of de scherpzinnige die de complimenten van de gek gelooft? We hebben een andere vorm van het komische betreden, een verfijndere, oneindig waardevolle vorm. We lachen niet omdat er iemand

belachelijk wordt gemaakt, bespot of zelfs vernederd, maar omdat een bepaalde werkelijkheid plotseling in al haar dubbelzinnigheid wordt onthuld, de dingen hun schijnbare betekenis verliezen en de persoon tegenover ons niet is wat hij denkt te zijn. Dat is humor (voor Octavio Paz de 'grote uitvinding' van de moderne tijd, met Cervantes als ontdekker') (Kundera M. 2006, 108)

De roes van betrekkelijkheid

'De goddelijke bliksem die de wereld onthult in zijn morele ambiguïteit en de mens in zijn diepgaande onvermogen om te oordelen over anderen; humor: de roes van de betrekkelijkheid van al het menselijke; het vreemde plezier dat voortkomt uit de zekerheid dat er geen zekerheid bestaat' (Kundera M. 1993, 37).

Orhan Pamuk (1952) - In de spiegel kijken

In het hoofdstuk 'Ze noemen me de Ooievaar' laat Pamuk een van de hoofdpersonen, de Vlinder, zien wat humor vereist.

'En toch moet ik toegeven dat ik er aardigheid in had om me te gedragen alsof ik bang voor ze was: de bekwaamheid van een miniatuurschilder berust enerzijds op het vermogen de schoonheid van het moment te appreciëren en alle details ervan serieus te nemen, en anderzijds op de kunde om een zekere afstand te nemen tot de wereld, die zichzelf al te serieus neemt, er een element van humor aan te geven door als het ware een stap terug te treden om in de spiegel te kijken' (Pamuk O. 2001, 466).

Octavio Paz (1914-1998) - Uitvinding van de moderne geest

De humor behoort tot de uivinding van de moderne tijd, van de moderne roman. Alles wat ze aanraakt wordt ambigue.

'Noch Homerus noch Vergilius kenden de humor; Aristo lijkt er een voorgevoel van te hebben, maar de humor krijgt pas gestalte met Cervantes [...]. Humor, vervolgt Paz, is de grote uitvinding van de moderne geest! Een fundamenteel idee: humor is geen oeroude menselijke praktijk: het is een uitvinding die verbonden is met de geboorte van de roman. Humor is dus niet het lachen, de spotternij, de satire, maar een bijzondere vorm van het komische, waarvan Paz zegt (en dat is de sleutel tot het begrip van het wezen van de humor) dat hij 'al wat hij aanraakt ambigue maakt' (Paz O. in: Kundera M. 1993, 11).

Luigi Pirandello (1867-1939) - Ja en nee

Pirandello, dichter en prozaschrijver, ziet de humor als een wereldbeschouwing die van elk ja een nee maakt. Het is de geest van ontmaskering.

'Humor komt naar voren uit een wereldbeschouwing die van elk 'ja' een 'nee' maakt. Die humor is de geest van de ontmaskering, een manier om het leven zoniet geheel naakt, dan toch wel in zijn hemd te zien. Humor is voor Pirandello datgene wat inzicht verschaft in het conflict tussen idee en leven, tussen idealisme en dagelijks bestaan. Het is 'wat door de dijken die wij hebben gebouwd heen sijpelt tot buiten de door ons opgeworpen begrenzingen waarmee wij proberen orde te brengen in ons bewustzijn, en onze persoonlijkheid te construeren'. De mens maakt zijn masker zo goed en zo kwaad als hij kan, het masker dat hij draagt in het openbaar, 'maar binnen in ons is er nog één, vaak in tegenspraak met het buitenste. Niets is echt. O ja, de zee, een berg, een rots, een

grasspriet – die dingen zijn echt. Maar de mens? Altijd gemaskerd, zonder het te willen, zonder het te weten..’. Zo construeert de mens zichzelf, is hij of zij een fictie van eigen makelij: ‘Al die hersenspinsels waarvan hij vindt dat hij erin moet geloven en ze serieus moet nemen’. De Humor ziet dit aan, maar verschilt van de komedie in zoverre dat ze zich identificeert met wat ze ziet. [..]

De humorist moet dus, net als Cervantes in Don Quichot, de ficties van de ziel doorbreken en het komische vermengen met het tragische’ (Pirandello L. in: Bradbury M. 1989, 205-296).

Leon Wieseltier (1942) - Eschatologisch denken

Alle theorieën over de eeuwigheid zijn gevaarlijk, als ze niet komisch zijn

‘Wanneer de nauwkeurigheid van de eschatologische denker niet komiek is, dan is ze gevaarlijk’ (Wieseltier L. 1999, 359).

W.B. Yeats (1865-1939) - Ruimte scheppend

De dichter en essayist Seamus Heaney schrijft over ‘de laatste dingen’ in de poëzie van W.B. Yeats en Philip Larkin’. Hij bespreekt hier het idee van het hiernamaals, dat Yeats heeft.

Het leven als een lege dop

‘De lach was niet echt ontwijkend. De lach maakte in feite ruimte vrij in de conversatie, waarna de kwestie zich kon voortzetten. Het was de sociale uitdrukking van die geestesgesteldheid waarin het gewaagde van een geloof in het bovennatuurlijke kon samengaan met een streng sceptische houding. Het was de komische expressie van het tragische besef dat Richard Ellmann toeschreef aan Yeats in zijn belangrijk essay ‘W.B. Yeats tweede puberteit’. Ellmann schreef dat de dichter op zijn oude dag ‘gedwongen werd door zijn innerlijke eerlijkheid rekening te houden met de mogelijkheid dat de realiteit troosteloosheid betekende en gerechtigheid een verdichtsel. Het beeld van het leven als een hoorn des overvloeds werd meedogenloos ondergraven door het beeld van het leven als een lege dop’. Toch is het om Yeats trouw aan beide inzichten en zijn weigering om een van beide uit te sluiten, dat wij in hem een dichter van het hoogste niveau zien’ (Yeats W. in: Heaney S. 1996, 133).